

Bachelorprosjekt

Samles vi til visdom eller afskrækkelse?

Vejleder: Christian Canu Højgaard (CCH)

Kursus: BTM2510 - 15 ECTS

Kandidat: Filip Pilgaard Holm

Godkendt opgaveordlyd:

*Fortolk Prædikerens bog 12:8-14 med det formål at diskutere,
hvordan afslutningen karakteriserer Qohelet og hans budskab.*

9849 ord eksklusive forside, indholdsfortegnelse og litteraturliste

[Forår 2024]

Indholdsfortegnelse

Indholdsfortegnelse	504
1 Indledning.....	504
1.1 <i>Fremgangen i opgaven.....</i>	<i>504</i>
2 Introduktion til forholdet mellem hovedafsnit og afslutning.....	505
2.1 <i>Den anden stemme som den samme</i>	<i>505</i>
2.2 <i>Den anden stemme som redaktør</i>	<i>505</i>
2.3 <i>Den anden stemme som rammefortæller.....</i>	<i>506</i>
2.4 <i>Opsamling</i>	<i>506</i>
3 Eksegese	507
3.1 <i>Struktur i 12:8-14.....</i>	<i>507</i>
3.2 <i>Oversættelse</i>	<i>507</i>
3.3 <i>Vers 8 – Qohelets grundlæggende princip fremhæves.....</i>	<i>508</i>
3.4 <i>Vers 9 - Qohelets karakter og følgerne af den.</i>	<i>509</i>
3.5 <i>Vers 10 - Qohelets forskning – succes eller ej?</i>	<i>511</i>
3.6 <i>Vers 11 - De vises ords funktion</i>	<i>513</i>
3.7 <i>Vers 12 - Fortælleren advarer om overdrivelse.....</i>	<i>515</i>
3.8 <i>Vers 13 - Fortællerens almene konklusion.....</i>	<i>517</i>
3.9 <i>Vers 14 – Motivation - Endelig retfærdighed</i>	<i>519</i>
3.10 <i>Vers 8 igen.....</i>	<i>520</i>
3.11 <i>Sammenfatning af eksegesen.....</i>	<i>521</i>
4 Diskussion	521
5 Konklusion.....	522
6 Perspektivering	523
7 Litteraturliste	524

1 Indledning

”Endeløs tomhed, sagde Prædikerens, endeløs tomhed, alt er tomhed.” (DO92 Præd 1:2) Sådant indledes Prædikerens Bogs søgen efter mening med alt det, der sker under himlen. Denne søgen og det budskab, som udspringer heraf, har været genstand for intens debat siden rabbinisk tid. Prædikerens teologi har vist sig vanskelig at forstå, idet bogen tilsyneladende afviger fra resten af den gammeltestamentlige teologi og endda er blevet beskyldt for at indeholde kætterske elementer i forhold til den øvrige kanon.¹ Martin Luther samstemmer i forordet til *Notes on Ecclesiastes* ved at åbne med linjen: ”This book is one of the more difficult books in all of Scripture, one which no one has ever completely mastered”.² Derefter konkretiserer han så, hvad udfordringen går ud på. Nemlig at man må have forfatterens formål, men også det hebraiske sprog og den litterære stil, tydeligt med i sine overvejelser af bogen. Ifølge Luther er den primære opgave at søge efter, hvad bogen ønsker at opnå, og hvad den har i horisonten. Luthers videre arbejde angår nogle bestemte problemstillinger, som der i denne opgave ikke vil blive adresseret. Hans anliggende er derimod en udfordring, som vi skal prøve at tage op i en vigtig del af bogen; nemlig i afslutningen.

Her sker der nemlig et tydeligt skifte fra hoveddelen (1:3-12:7) til afslutningen (12:8-14). Hvor det meste af bogens indhold bliver præsenteret af en stemme i første person, så fremstår der en anden stemme i tredje person i bogens afslutning. Den afsluttende stemme virker til at ville formidle noget til læseren, om hvordan man skal forholde sig til hoveddelens visdom. Mange fortolkere har bemærket, at dette skaber en spænding mellem disse to dele, og det har en stor betydning for tolkningen af hele skriftet.³ Så hvad mon der kommer frem, når vi undersøger dette? Hvad ser vi i denne interaktion? Derfor vil jeg i denne opgave undersøge med opgavens problemformulering, hvad fortællerstemmen ønsker at pointere overfor den tankerække, som den første stemme efterlader.

Den første stemme, Qohelet, betyder ’en der samler’ i den betydning, at personen samler til at dele sin visdom.⁴ Fokuspunktet for opgaven bliver dog ikke at beskrive *hvad* Qohelet når frem til, men i stedet *hvordan* læseren skal forholde sig til Qohelet og hans resultater ifølge afslutningens karakteristisk. Bliver han positivt præsenteret, for at læseren skal modtage den visdom, han står for, eller bliver han negativt sat op som et skræmme eksempel, hvis visdom, man skal være varsom overfor? Hvilken nøgle giver fortælleren til at låse op for Qohelets visdom?

Ved at undersøge disse spørgsmål forsøger denne opgave at kaste lys over, hvordan Prædikerens Bogs afslutning bidrager til forståelsen af dens samlede budskab.

1.1 Fremgangen i opgaven

For at komme dertil, vil der først kort blive redegjort for 3 hovedpositioner, når det kommer til afslutningens rolle i forhold til hoveddelen for at vise, at der ikke er enighed på dette punkt.

¹ Longman 1998: 26–27

² Luther 1972: 7

³ Murphy 1992: 126

⁴ VanGemeren 1997c: 890;3

Dernæst vil hovedvægten blive lagt på eksegese af Præd 12:8-14, idet der fremhæves de pointer, som belyser karakteriseringen af Qohelet og hans budskab. Dette vil munde ud i en sammenfatning og diskussion om, hvordan afslutningens karakteristik fremlægger hoveddelen. Resultaterne vil til sidst blive konkluderet og perspektiveret.

2 Introduktion til forholdet mellem hovedafsnit og afslutning

Gennem fortolkningshistorien har man været klar over den spænding, der findes mellem hoveddel og afslutning, de to stemmer, og hvordan de forholder sig til hinanden. Her hersker dog ikke enighed. Dette kan belyses ud fra tre hovedkategorier, der tager udgangspunkt i forfatterspørgsmålet.

2.1 *Den anden stemme som den samme*

I denne position antages det, at stemmen, som kommer frem i 3.person, stadig er Qohelet. Der er dermed kun én stemme. Qohelet kommenterer altså på sig selv og er forfatter til hele skriftet. Denne tolkning er den typiske traditionelle, som forudsætter, at Salomo er forfatteren til skriftet. Salomo er Qohelet, hvilket var udgangspunktet langt op i fortolkningshistorien.⁵ Derfor finder man ofte hos den tilgang, som har disse forudsætninger, at personskiftet ikke får særlig meget opmærksomhed.⁶ Qohelet taler hele vejen igennem til enden, og derfor er det hans vinkel, modtageren hører hele vejen igennem. Ofte opererer man ikke med to dele. Den jødiske læsning er dog optaget af at forklare de tilsyneladende modsigelser, som stemmen efterlader. Her bliver især 12:13-14 brugt til at sætte budskabet i en ramme. Det ortodokse her ”overrides any contradictions in the book”.⁷ Umiddelbart sætter afslutningen i en tidlig jødisk læsning altså hoveddelen i et negativt lys, og man skal ikke følge efter ned ad samme vej. Bolin bemærker dog også modsat i sin konklusion, at nogle tidlige kristne fortolkere vurderede bogen mere positivt.⁸

2.2 *Den anden stemme som redaktør*

Mange moderne kommentarer opponerer mod én forfatter til hele skriftet, og at den anden og anderledes stemme skal forklares, ved at flere hænder har bidraget til værket i dens nuværende form.⁹ Forklaring på skellet mellem hoveddelen og afslutningen er, at en eller flere hænder senere har tilføjet til et allerede eksisterende værk. En forklaring der allerede kan findes tilbage til Rashbam (1080-1160). Han ser som den første en redaktørs hånd, der kommenterer på det originale indhold.¹⁰ Det er en kommentar, som prøver at redde den ellers uortodokse bog, sådan at den kommer ind på linje med resten af kanon. Et slags appendix til hovedværket. Her indføres frygten for Gud, Guds bud og den endelige retfærdighed, hvilket harmonerer mere med den kanoniske teologi. Bolin konkluderer derfor, at tilhængere af denne position finder, at afslutningen står i en negativ opposition til hoveddelen: “While many readers see the epilogue

⁵ Bolin 2017: 21–22

⁶ St. Jerome 2014: 94–95 Hieronymus er et eksempel på, at skiftet ikke bliver noteret.

⁷ Bolin 2017: 22

⁸ Bolin 2017: 32

⁹ Den brede enighed pointeres bl.a. af Murphy 1992: 124, Soew: 391, Longman: 274

¹⁰ Christianson 2007: 249

as the work of a hidebound traditionalist determined to counter Qohelet's challenge to the orthodox ancient Jewish religious belief (whatever that might be), others take the side of the epilogue's author and view him as the winner in a literary struggle with Qohelet".¹¹ Afslutningens syn er altså hovedsagelig negativt.

2.3 Den anden stemme som rammefortæller

En tredje position ser en tæt forbindelse mellem første og anden stemme. Her læses værket som en samlet enhed, der er skrevet af én forfatter, som bruger en rammefortæller til at fremlægge sit budskab. Dette er hvad Fox har fremvist,¹² og metoden er bredt anerkendt i moderne forskning til at forstå den litterære relationen mellem afslutningen og hoveddelen.¹³

Fox argumenterer, at det centrale spørgsmål ikke skal være, hvem har skrevet hvad? Er dette Qohelets ord eller redaktøren, der har indsat det? Det er i langt højere grad bedre at spørge, hvad er de litterære implikationer af ordene? Soew tilslutter sig og siger, at det, at have bogens sammenhæng for øje, gør forholdet mellem Qohelet og afslutningen mere interessant og vigtigt for at gribe bogens budskab som helhed.¹⁴

Fox som selv satte fokus på forholdet, ser de to stemmer som værende modsatrettet. Afslutningen er præget af rammefortællerens distancering til Qohelet og hans budskab.¹⁵ Longman ser samme holdning udtrykt i afslutningen. Qohelets forskningsprojekt er et, man skal være varsom overfor.¹⁶ Bartholomew bruger derimod Foxs fokus på det tætte forhold til at sige, at det i langt højere grad lægger op til en positiv indstilling fra afslutningen. Normalt har man ellers set en stor kontrast mellem de to dele.¹⁷ Seows tolkningen lægger sig også op ad en positiv forståelse. Afslutningen ønsker ikke at sætte Qohelets visdom op som en kontrast eller modsigelse til Israelitisk.¹⁸

2.4 Opsamling

Der er altså ikke enighed om hvorvidt spændingen udløser et positivt eller negativt syn fra afslutningen på hoveddelen. Enighed om forfatterspørgsmålet løser heller ikke dette, da der inde for samme positioner stadig kan være divergerende opfattelser af spændingen mellem de to dele. Derfor vil der nu bliver fortaget en dybdegående eksegese for at undersøge, hvordan afslutningen karakteriserer Qohelets budskab.

¹¹ Bolin 2017: 67

¹² Fox 1977

¹³ Weeks 2016: 142

¹⁴ Bartholomew 2009: 362

¹⁵ Fox 1977: 96–103

¹⁶ Longman 1998: 283–284

¹⁷ Bartholomew 2009: 362 Bartholomews efterfølgende fortolkning viser den positive forståelse

¹⁸ Seow 1997: 396

3 Eksegese

3.1 Struktur i 12:8-14

Afslutningen kan opdeles i en tredelt struktur:

v.8 Fortælleren citerer Qohelet

v.9-11 Fortælleren i en deskriptiv rolle

- v.9-10 Beskrivelse af Qohelet og hans forskningsmål
- v.11 Beskrivelse af de vises ords funktion

v.12-14 Fortælleren i en normativ rolle

- v.12 Advarsel
- v.13-14 Formaning og motivation

12:8 danner sammen med 1:2 en inklusio for Qohelets budskab i form af et citat. Derfor tager mange kommentatorer ikke verset med som en del af afslutningen, men ser verset som sammenhængende med hovedellen.¹⁹ Dette tilgodeser dog ikke personskiftet i 12:8. For at fastholde de to stemmer, der kommer frem i bogen, er det bedre at tænke dette vers med ind i fortællerstemmens udlægning af Qohelet og hans budskab og derfor med ind i afslutningen. Det nye subjekt indikerer, at der sker noget nyt i forhold til hoveddelen. Derudover er der heller ingen konjunktion, der binder verset sammen med det forudgående, men der er til gengæld mellem 12:8 og 12:9 (ו). Alligevel fungerer det også som et brohoved mellem hoveddel og afslutning, da Qohelets egne ord bliver præsenteret af 3.personsfortælleren. Fox påpeger ligeledes, at 1:2 og 12:8 temamæssigt er sammenhængende med det, der foregår før og efter.²⁰ Altså kan 12:8 ikke løsrives fra at have betydning ind i hoveddelen samtidig med, at det også begynder på noget nyt.

12:9-14 bliver delt op i to dele, markeret med (וְיִתֵּר):

12:9-11 giver fortælleren først sin deskriptive forståelse af Qohelet som vis, hvilket har nogle følger (12:9), som blandt andet bliver hans forskningsmål (12:10). Dette placerer fortælleren så ind i konteksten af den vises generelle rolle (12:11).

12:12-14 giver et skift, fra fokus på Qohelet som vismand, til nu at fortælleren træder ind i en lignende rolle og udtrykker sig herefter normativt. Først advarer han imod at overdrive påvirkningen af visdommen (12:12). Derefter efter kommer kernen for fortælleren i en konklusion bestående af en formaning med to motivationer for overholdelse af denne formaning (12:13-14)

3.2 Oversættelse

Oversættelse af 12:8-14 på baggrund er den efterfølgende eksegese:

8. "Åndedrag af åndedrag" sagde Qohelet "Alt er åndedrag"

¹⁹ F.eks. Crenshaw 1988: 189 eller Murphy: 111

²⁰ Fox 1999: 332

9. Og i tilføjelse til det, fordi Qohelet var vis, så lærte han vedvarende folket om kundskab, og han lyttede og overvejede; han redigerede talrige ordsprog. 10. Qohelet søgte for at finde velbehagelige ord og oprigtigt at skrive pålidelige ord. 11. De vises ord er som stikkende redskaber, og som fikseret søm er mestre af visdomssamlingers ord. De er anvendt af en hyrde.

12. Og i tilføjelse til det, af dem, min søn, bliv advaret; at gøre bogruller talrige er der ikke ende på, og at gøre studier talrige fører til nedslidning af en selv. 13. Konklusionen når alt er hørt: Frygt Gud og hold hans bud, for dette er grundprincippet for et hvert menneske. 14. For enhver handling vil Gud bringe til dom, selv det skjulte, om det er godt eller ondt

3.3 Vers 8 – Qohelets grundlæggende princip fremhæves

I 12:8 starter fortælleren med at gøre sig selv synlig ved at træde frem som tredjepersonsfortælleren i udtrykket אָמַר הַקּוֹהֵלֶת. Dette bruges også i 1:2 og 7:27. Fortælleren citerer også i 12:8 et af Qohelets gennemgående udtryk הֵבֵל הֶבֶל. På den måde er verset en overgang fra Qohelets budskab til fortællerstemmens beskrivelse. Vi hører Qohelets egne ord, men de bliver nu genfortalt af den anden stemme.²¹ Det fortolkningsmæssigt spændende for opgavens problemformulering er, hvilken funktion dette vers har. Hvad ønsker fortællerstemmen at fremhæve ved at trække dette frem hos Qohelet? Fungerer verset sammen med 1:2 som en opsummering på hele Qohelets budskab?²² Eller fungerer det mere som en titel på en bog, der indikerer temaet for bogen, men hvis formål ikke er at opsummere hele budskabet.²³

For at svare på dette, må man hente hjælp i konteksten, da verset ikke selv afslører sin funktion. Derfor skal vi vende tilbage til dette spørgsmål, når resten af afslutningen er fortolket. Vi kan dog undersøge det vigtige udtryk gennem hele bogen, nemlig הֵבֵל. Hvad er det, Qohelet bliver citeret for at sige, at alt er her?

3.3.1 Hebel (הֵבֵל)

Russel L. Meek redegør i sin artikel "Twentieth- and Twenty-first-century Readings of Hebel (הֵבֵל) in Ecclesiastes" for det komplekse problem at oversætte denne term, som han kalder et "crux interpretum" for the book".²⁴ Det forekommer 38 gange i løbet af skriftet og bliver brugt i en række forskellige situationer.

Problematikken ved oversættelsen er i høj grad, at man må vælge, hvilket perspektiv af ordet, man ønsker at få igennem. Den bogstavelige betydning af ordet er åndedrag, men ordet bliver i Gammel Testamente ikke bare brugt nøgternt til at beskrive den fysiske handling i at trække vejret, men ordet indeholder en flertydig metaforik, som spiller på et åndedrags kvaliteter.²⁵ På den ene side er åndedraget kortvarigt og flygtigt. Det ene øjeblik er det der, og det næste øjeblik er det væk. På den anden side er det også uden substans, uden tyngde. Det er noget som udgiver sig for at have betydning, men undersøger man det, finder man ingen, altså det man ser, er kun

²¹ Konstruktusforbindelsen הֵבֵל הֶבֶל finder man dog kun her i 1:2 og 12:8

²² F.eks. Fox 1999: 332, Longman 1998 : 276

²³ F.eks. Bartholomew 2009: 362

²⁴ Meek 2016: 279

²⁵ VanGemeren 1997a: 1005

tilsyneladende eller bedragende. Meek viser en lang række forskellige løsninger på en oversættelse gennem fortolkningshistorien, der på forskellige måde formidler forskellige aspekter af dette ord, dog er det ikke uden problemer i forhold til at få hele betydningen overført.²⁶

Det bogstavelige 'åndedrag' fastholdes her i denne oversættelse, for at det metaforiske om det temporale og eksistentielle kan bibeholdes, da en større præcision ville kræve et grundigere arbejde med fortolkningen af selve hoveddelen og brugen af termen i resten af Gammel Testamente. Qohelet bliver altså i 12:8 citeret for at sige, at alt er åndedrag.²⁷ Fortælleren vil fremhæve dette udtryk af alle udtryk hos Qohelet.

3.4 Vers 9 - Qohelets karakter og følgerne af den.

Spørgsmålet i verset her er, hvordan begynder fortælleren med egne ord at beskrive Qohelet? Hvad lægges der i, at Qohelet er vis?

3.4.1 וְיִתֵּן

וְיִ in ordet markerer forbindelsen til det forudgående. Der argumenteres dog også for, at konjunktionen ikke skal oversættes. Seow henviser til, at dette er tilfældet flere steder i hoveddelen (3:16, 4:4, 8:10, 11:7, 12:1).²⁸ Det er dog bedre at forstå det ligefremt og oversætte med 'og', da teksten fortsætter skiftet fra 1.person til 3.person fra 12:8. LXX oversætter derfor også den hebraiske tekst med et *καί*. וְיִ bliver brugt her og i 12:12, men det kan oversættes med forskellige betydninger. I hoveddelen bliver ordet brugt som et nomen til at beskrive en stor mængde 'overvældende' (2:15) eller en 'fordel' (6:8, 6:11, 7:11). Ville man oversætte i tråd med den brug, kunne man overveje *og det var en fordel at...* Flere argumenterer imidlertid for, at ordet skal oversættes med 'ud over det' eller 'i tilføjelse til det'.²⁹ Her vil 'det' referere tilbage til resten skriftet, eller det at alt er וְיִ i vers 8.

Der markeres her altså en sammenhæng med det forudgående, men der vil nu introduceres noget i tilføjelse til det, som allerede er kendt. Nemlig med en kausal bisætning som knytter et prædikat til Qohelet, og derefter kommer følget af dette.

3.4.2 Postulat - fordi Qohelet var vis

Partiklen וְ forstår bedst her som en kausal udtalelse, selvom den ofte fungerer som et relativpronomen.³⁰ Spørgsmålet i dette postulat er, hvad udtrykker fortællerstemmen med prædikatet הָיָה וְיִ? Er 'vis' (הָיָה) en kvalitetsvurdering af Qohelet og dermed hans arbejde, eller er vis i højere grad noget, der skal markere hans profession som vismand? Det første kunne markere en mere positiv konnotation, fordi Qohelets karakter bliver vurderet. Derimod hvis fokus mere ligger på hans profession som en vismand, så kan følgen i 9b bare være en neutral

²⁶ Meek 2016: 284–291

²⁷ הָיָה וְיִ er en konstruktusforbindelse. Forbindelsen med samme ord i singularis efterfulgt af pluralis er kendt form på hebraisk, der udtrykker noget absolut (f.eks. også kongers konge = den øverste konge, guders god = den højste gud) Seow 1997: 101

²⁸ Seow 1997: 383

²⁹ Seow 1997: 383

³⁰ Seow 1997: 383

beskrivelse af, hvad Qohelets jobbeskrivelse går ud på. Longman, der argumenter for det sidste, peger på, at man derfor ikke skal lægge moralske overtoner ind i denne beskrivelse (חֲכָמָה).³¹ Ind i diskussionen om, hvor positivt man skal forstå vurderingen af Qohelet som חֲכָמָה, er det også værd at se, hvordan Qohelet selv bruger ordet. At være vis i hans øjne er altid en positiv vurdering, og det bliver ofte fremhævet positivt frem for at være tåbelig (f.eks. 4:13, 6:8, 7:4, 10:12). Her forstår Qohelet det som en karakterbedømmelse, da 'tåbe' nok ikke referer til en profession. Det er dog også tydeligt, når Qohelet fremhæver de vise, så bliver fordelene for den vise ofte udlignet af forskellige omstændigheder i konteksten. I 4:13-16 er det godt nok bedre at have en vis dreng end en tåbelig konge, men i sidste ende vil eftertiden alligevel ikke huske på denne vise dreng. I 2:14-16 siger Qohelet at den vise har fordelene overfor tåben, men begge møder den samme skæbne. At være vis bliver i Qohelets egen mund positivt samtidig med, at der ofte er en ironisk distance til begrebet. Det er bedst men ikke nødvendigvis derfor en fordel. Fortælleren bruger muligvis denne dobbelthed på Qohelet selv. Qohelet er vis, men hvad hjælper det?

3.4.3 Følge - Han lærte, lyttede, overvejede og redigerede

Svaret på, hvad det hjælper kommer med følgen af det kausale postulat. Dette kommer i 9b med 4 finale verber og tegner et billede af en karakter, der er en meget aktiv person. Qohelets visdom resulterer i, at han lærer folket. 'Folket' (עַמִּי) er ikke blevet introduceret før, og det er nok bedst at læse 'folket', som en generel beskrivelse af mennesker og ikke Guds folk.³² Ud over at han lærte folket om kundskab, fordi han var vis, så 'lyttede' (שָׁמַע) og 'overvejede' (חָשַׁב) han. Han vurderede aktivt de ord, han hørte. Ifølge fortælleren, gør det Qohelet i stand til at redigere talrige ordsprog. Dette gjorde han ikke for passivt at give visdom videre, nej han undersøgte og formede det, han hørte. Soew beskriver hans redigeringsproces som "not a mechanical one, but hermeneutical".³⁴ Fortælleren beskriver følgen af Qohelets visdom; Qohelet var en flittig og arbejdsom person, der ønskede at formidle og vurdere visdom. Projektet i hoveddel bliver altså set som ærlig arbejdsproces. Han er en arbejdsom mand. Et meget godt billede af, hvordan vi møder Qohelets egen beskrivelse af sig selv, som en der sætter sig for at undersøge (1:12-18). Dog når Qohelet her selv beskriver det, så sætter han sin flittighed i et negativt perspektiv, for det resulterede ikke i noget godt. Qohelet kan sige i 1:18, at forøger man sin kundskab (רָצוּת), så forøger man sin smerte. I 12:9 beskrives Qohelet som en der formidler kundskab (רָצוּת) til folket, altså forøger visdom hos folket. At det betyder, at Qohelet forøger smerten hos folket, pointeres dog ikke af fortælleren, som ikke her kommer med sin negative eller positive vurdering af følgerne af Qohelets kundskabsformidling. Den værdibaserede vurdering af Qohelets aktivitet kommer mere frem i 12:10.

³¹ Longman 1998: 277

³² Seow 1997: 384

³³ חָשַׁב betyder normalt lytte, men fordi ordet kun optræder i piel her i hele Gammel Testamente, tænker man, at det kommer fra det arabiske ord for vægt. Det er dog bedre at forså 'lytte', da både LXX forstå (οὐς) men også at pielformen kan skyldes de andre pielformer i verset. Longman 1998: 275

³⁴ Seow 1997: 385

3.5 Vers 10 - Qohelets forskning – succes eller ej?

Det centrale her er at undersøge, hvorvidt verset angiver, at Qohelet satte ud for at finde noget godt, og om han faktisk fandt det.

3.5.1 Søgte for at finde velbehagelige ord

12:10 begynder med en beskrivelse af, hvad Qohelets forskningsprojekt gik ud på. Det udforskende projekt har Qohelet også selv pointeret i starten af sin tale (1:13).³⁵ Qohelet 'søgte' (בִּקֵּשׁ), og formålet med søgen bliver nærmere bestemt med den efterfølgende לָ + infinitiv.³⁶ Til infinitiven kommer objektet דְּבַר־יִי־תִפְקֹץ. Ordene bliver nærmere betegnet med תִּפְקֹץ, som kommer af verbet תִּפְקֹץ. Selvom תִּפְקֹץ nogle gange bliver brugt i Prædikerens Bog i en kontekst til at beskrive en mere generel aktivitet (3:1;7),³⁷ bliver ordet her forstået i dens primære positive betydning, at subjektet har en positiv indstilling eller finder begejstring mod noget selvom det udefraset kan være rettet mod noget negativt. Altså ordene er velbehagelige.³⁸

Det eksegetiske spørgsmål, der melder sig her, er, om fortælleren i højere grad taler om Qohelets proces i at søge efter de velbehagelige ord, eller om fortælleren beskriver resultatet af processen 'at søge'. 35 steder er ordparret som to finite verber i Gammel Testamente, hvor 'finde' bliver resultatet af 'søge',³⁹ men sådan er det ikke her. Ind i det er det interessant, at ordparret dukker op 2 andre steder i Qohelets mund i 7:23-29 og 8:17. I første eksempel er Qohelet subjekt for søgen. Her beskrives ikke processen men resultatet. Sektionen bærer dog præg af både en fortvivelse over ikke at finde det søgte, og det, Qohelet alligevel finder, er præget af at være negativt for ham. I 7:28 søger Qohelets sjæl (finit verbum בִּקְשָׁה) men han finder ikke (finit verbum לֹא יָצָא). I 8:17 er det mennesket, der ikke finder (igen to finite former לֹא יִבְקֹשׁ וְלֹא יִמְצָא) og Qohelet fortsætter i verset med at sige, at selvom vise påstår det, formår de heller ikke at finde (לֹא יִבְקֹשׁ לְמַצָּא). I 12:9 kalder fortælleren Qohelet for en af de vise, og Qohelets egen kritik af denne gruppe er, at de ikke formår at finde. Hvis fortælleren bruger disse steder, peger det på, at 12:10 skal forstås, som at det kun var en proces, men Qohelet nåede aldrig at finde de velbehagelige ord i hans forskningsrejse. Det kaster ikke et særligt positivt lys ind over, hvad Qohelet så er kommet frem til og derefter har videregivet i hoveddelen. Sektionen 7:23-29 er også det eneste tidspunkt, hvor fortællerstemmen viser sig med en 3.person (אֲמַרְתָּ קִהַלְתָּ) ud over 1:2 og 12:8-14. Dette er muligvis med til at indikere, at modtageren skal være opmærksom på denne sektion i hoveddelen i forhold til 12:10a. Dette fokus kommer også til at have betydning for 12:10b.

3.5.2 Hvordan forstå verbet וְיִבְקֹשׁ?

Læsning af dette verbum er omdiskuteret. Der er hovedsageligt to læsemåder. At man beholder det som participium passiv singularis (LXX og f.eks. NKJV), eller man læser det som en infinitiv absolutus (וְיִבְקֹשׁ). Sidste metode er fortrukket af de fleste kommentatorer, og den har

³⁵ בִּקֵּשׁ bliver ikke brugt i dette vers, men synonymet שָׁרַח - (VanGemeren 1997a:721;2)

³⁶ VanGemeren 1997a: 721;1.b

³⁷ VanGemeren 1997b: 233-234;4

³⁸ Longman 1998: 278

³⁹ VanGemeren 1997b: 1061;1

også nogle stærke hebraiske manuskripter og Aq, Symm, Syr og Vulg som vidner.⁴⁰ I oversættelsen fra det hebraiske bliver infinitiven i absolutus tolket som et aktivt finit verbum, sådan at oversættelsen lyder 'og han skrev'.⁴¹ En sådan oversættelse modificerer mere positivt 12:10a og fortæller, at Qohelet alligevel endte i et resultat, nemlig at han fik skrevet. Det er dog også muligt at tage infinitiven i absolutus som et parallelt objekt til בִּקְשׁוֹ.⁴² Oversættelsen må komme ud af konteksten, og Longman, som læser 12:10a med fokus på det manglende resultat, peger på, at det er bedst at oversætte som et objekt. Han henviser blandt andet til tre andre grammatiske eksempler i 5 Mos 28:56, Es 1:17 og 42:24.⁴³ LXX's læsning af den hebraiske tekst understøtter også dette. Her er וְכָתוּב לָאֵלֹהִים læst som 'καὶ γεγραμμενον'. Participiet i akkusativ er her også et parallelt objekt med betydning 'og det som er skrevet'.

Læsningen med det parallelle objekt kan understrege ironien ind over Qohelets forskning. Han havde gode intentioner, men han fuldførte dem ikke.

3.5.3 יֵשֶׁר דְּבָרֵי אֱמֶת

Det første nomen modificerer måden, Qohelet 'søgte... at skrive'. Ordet kommer af verbet יֵשֶׁר, og beskriver korrektheden i Qohelets proces i 'at skrive'.⁴⁴ I Prædikerens Bog er ordet kun før nævnt i den foromtalte sektion i 7:29 som et adjektiv יֵשֶׁר. Ordet, når det bliver brugt om mennesker, er meget positivt, og det beskriver mennesker hvis livsførelse opretholder retfærdighed.⁴⁵ 'Oprigtigt' fanger fortællerens positive vurdering af Qohelets intentioner, men siger ikke noget om, hvorvidt Qohelet lykkes i at opfylde dem.

Indholdet af det Qohelet 'søgte... at skrive' bliver beskrevet som ' troværdige ord' (דְּבָרֵי אֱמֶת). אֱמֶת bliver ofte brugt i Gammel Testamente til at beskrive YHWH, og kan betyde sand i betydning 'ikke falsk'. Det kan også betyde sand i betydning ' troværdig og pålidelig'.⁴⁶ Det skal ses som en uddybning til det parallelle udtryk 'velbehagelige ord' i 12:10a. Altså igen et udelukkende positivt ord.

3.5.4 Opsamling

Fortolkningen af 12:10 afhænger i høj grad af, hvordan וְכָתוּב forstås. Det kan tolkes positivt som et resultat af søgen, altså det Qohelet nået frem til, eller som et parallelt udtryk, der kun beskriver formålet med denne søgen. Konteksten må her guide. Sammenhængen med specielt 7:23-29 er iøjnefaldende, og det styrer hen imod at fortælleren mere rette sit fokus og sin ros på Qohelets proces i 'at søge' og ikke på hans resultat. På overfladen roser fortælleren Qohelet med særdeles positive ord for hans forskningsprojekt, men der er samtidig indlejret en ironi over Qohelets gode ambitioner. Han formåede ikke at udføre dem.

⁴⁰ Seow 1997: 385

⁴¹ Bartholomew 2009: 364–364 en blandt mange. Desuden sådan mange oversættelser tager den blandt andet (DO92, NIV)

⁴² Gesenius m.fl. 1985: 354;1.d

⁴³ Longman 1998: 275

⁴⁴ VanGemeren 1997b: 567;5

⁴⁵ VanGemeren 1997b: 566;4

⁴⁶ VanGemeren 1997a: 428-429;3

3.6 *Vers 11 - De vises ords funktion*

Efter først at have beskrevet Qohelet som vis (12:9) og hans følgende mission (12:10) skifter fortælleren nu til et fugleperspektiv, der beskriver den generelle funktion af de vises ord med en sammenligning. Derfor undersøges nu, hvilken kvalitet ved 'de vises ord' fortælleren vil vise frem i de ting, han sammenligner, og hvordan det sidste led *נְתַנּוּ מִרְעָה אֶקֶד* passer ind i sammenhængen.

3.6.1 *De vises ord*

'Ord' (*דְּבָרִי*) og 'vis' (*חֲכָמִים*) bliver brugt af fortælleren i 12:9-10. Fortælleren bruger de samme termer i 12:11 til at beskrive den overordnede visdom men også til at pointere, at hvad der siges her, også skal appliceres på Qohelet.⁴⁷ Det fortæller læseren, hvad de vise mænd generelt og Qohelet har tilfælles, hvilket sætter Qohelet ind i en respekteret visdomstradition. De vises ord forstås her som den lære, der er udtrykt hos de vise. Denne lære bruges som en genstand for en sammenligning.

3.6.2 *Stikkende redskaber og fikseret søm*

Det første ord *כְּדָרְבָנוֹת* er en reference til den jernpig, som var for enden af det udstyr, man brugte til at få kvæget i den rigtige retning eller hastighed efter ploven, på engelsk 'goad'. *מִשְׁמָרָה* er lidt sværere at definere, da det ikke forekommer andre steder i Gammel Testamente.⁴⁸ Ordet har 'plantet' (*נִטְוָעִים*) som attribut. Her er det dog ikke ligesom andre steder i bogen en reference til at plante planter (2:4-5,3:5) men til at sætte noget fast. Det samlede udtryk kan være et parallelt udtryk til det første, eller et udtryk der fokuserer på de søm, hvormed hyrden rodfæstede sit telt.⁴⁹

3.6.3 *בְּעֵלֵי אֲסִפּוֹת*

Udtrykket er udfordrende at oversætte, da det ikke forekommer i resten af Gammel Testamente.⁵⁰ Der foreslås i litteraturen at det enten kan være en reference til en forsamling af 'mestre'. I Talmud og Targum bruges dette udtryk til at referere til Sandhedrinet. Det kan også forstås som en samling af visdom, som LXX gør det.⁵¹ Udtrykket forstås bedst som en parallel til 'de vises ord', ligesom man også har en parallel mellem 'stikkende redskaber' og 'fikseret søm'. Derfor er 'ord' i dette led tilføjet i oversættelsen, hvilket hjælper med at vise det parallelle forhold i verset.

3.6.4 *נְתַנּוּ מִרְעָה אֶקֶד Ophav eller forklaring?*

Den parallelle forhold ses i form af kiasmstrukturen i verset:⁵²

A1) De vises ord er

⁴⁷ Fox 1999: 353

⁴⁸ Bartholomew 2009: 366

⁴⁹ Kaiser 1979: 123–124

⁵⁰ VanGemeren 1997a: 472

⁵¹ Seow 1997: 387

⁵² Longman 1998: 279 Dette er sat op som den struktur, Longman præsenterer, dog med opgavens oversættelse

- B1) som stikkende redskaber
B2) og som fikserede søm
A2) er mestre af visdomssamlingers ord.
C) De er נְתָנִי af en hyrde.

Strukturen har en stor betydning, når det sidste led C) i verset skal forklares. נְתָנִי kan nemlig grammatisk lægge sig til flere ting.

Mange forstår det som et led, der refererer tilbage til de vises ord og betegner ophavet for disse. De er givet af én hyrde, nemlig Gud, og det fastslås dermed, at de vises ords oprindelse er guddommelige. Dette er ikke kun den tidlige tolkning, som blandt andet Hieronymus er et eksempel på,⁵³ men også mange moderne fortolkere læser det sådan.⁵⁴ Der peges eksempelvis på Ordsp 2:6, hvor det siges, at Gud giver visdom. Dette ville være et tungt argument for, at fortælleren forholder sig yderst positivt til den vise Qohelet og hans vise ord. For grupperingen af Qohelet sammen med de vises ord, fortæller så læseren, at Qohelets ord i sidste ende kommer fra Gud, og derfor har de enorm autoritet. Fox modargumenter dette ved at pege på, at de vises lære aldrig i kanon specifikt kommer fra Gud. Visdommen som en person, ja, men ikke de vises ord og lære i sig selv.⁵⁵ Longman uddyber også, at Gud heller ikke bliver omtalt som hyrde i andet visdomslitteratur.⁵⁶ Crenshaw, som ellers argumenterer for, at hyrden enten er Gud eller Salomo, siger: "The claim of divine origin for wisdom literature goes beyond anything else in canonical wisdom".⁵⁷ Det er altså en stor påstand fra fortælleren, hvis C) skulle vise guddommelige ophav til den generelle visdomstradition.

Alternativt kan נְתָנִי מֵרֵעָה אֶחָד referere til de 'stikkende redskaber og plantede søm'. Det var jo netop en hyrde, der brugte disse redskaber.⁵⁸ En strukturmæssig forståelse, der går i denne retning, er Longmans bud på, at led C) fungerer som en selvstændig sætning uden at henvise til et specifikt led i 12:11.⁵⁹ I overstående struktur ser man, at A1)/B1) og A2)/B2) udgør en parallel. C) bliver så en forklaring af den sammenligning, der sker i kiasmen. C) præciserer, hvad der er korrespondancen og fællesnævneren for de to genstande. For at illustrere dette kunne man gøre det samme med et andet eksempel: '*Togene er ligesom busserne. De kan bruges som transportmiddel*' *Togene og busserne* bliver sammenlignet på netop det punkt, at de kan bruges som *transportmidler*. Når det altså siges i 12:11, at de gives af en hyrde, betyder det ikke ophav for visdommen hos de vise, men at de har et fælles karaktertræk. Som hyrden bruger redskaber til at få kvæget til at agere på en bestemt måde, sådan anvender vise mænd også deres ord overfor modtageren. Så er hyrden altså ikke en bestemt hyrde, som man skal læse allegorisk. For at finde betydningen af hele billedet skal hyrden læses lige så bogstaveligt

⁵³ St. Jerome 2014: 96

⁵⁴ Eksempelvis Murphy: 125 eller Bartholomew 2009: 366

⁵⁵ Fox 1999: 355

⁵⁶ Longman 1998: 279

⁵⁷ Crenshaw 1988: 191

⁵⁸ Seow 1997: 387

⁵⁹ Longman 1998: 279

som de stikkende redskaber og søm.⁶⁰ Denne betydning kommer igennem ved at oversætte יָתֵר med 'anvendt' i stedet for 'givet'.

Det, der dog kan anføres mod denne tolkning, er forståelsen af יָתֵר . Fortalere for C) som ophav til de vises ord lægger vægt på, at når der står én, så er der fokus på antallet, og at Gud grundlæggende i Gammel Testamente omtales som én. Der er dog også rum for på hebraisk, at יָתֵר bruges som en indefinit artikel eller én i forstanden 'en hvilken som helst hyrde'.⁶¹

3.6.5 Opsamling

Det er nok bedst at forstå, at fortælleren giver læseren en funktionsbestemmelse for de vises ord i form af et landbrugsbillede. De prikker og stikker i en retning. Ligesom hyrden tilføjer smerte for at opnå et resultat, sådan gør vismændene med deres ord.⁶² Vismænds tale gør altså ondt men med et formål. Det kan være svært at tage de ord ind, men man må også se, at de ikke bliver uddelt tilfældigt, men for at virke til et større gode. En indikation af, hvordan fortælleren ønsker, at Qohelets ord skal appliceres. De gør ondt og er ikke rare at høre på, men når de anvendes, er det med et formål; at læseren skal gå i en bestemt retning.⁶³ Dermed anerkender fortælleren umiddelbart Qohelets ord og forskningsrejse som nyttig, men som ord der også kan være tunge at høre og gøre ondt. Dette leder fortælleren videre over i en advarsel i 12:12 om ikke at misbruge dem.

3.7 Vers 12 - Fortælleren advarer om overdrivelse.

Billedet skifter fra at beskrive Qohelet og de vises ord til, at fortælleren nu agerer mere normativt. Han tager selv en vismandsrolle på sig og videregiver visdom (12:12-14) og her i 12:12 specifikt med en advarsel.

3.7.1 Forbindelsen med det forudgående

Det hebraisk ord יָתֵר forstås bedst ligesom i 12:9.⁶⁴ Det skal forstås som et selvstændigt led med betydningen; der er noget mere, der skal siges.

En anden prominent tolkning forstår ordet sammen med מֵהֶמָּה 'ved siden af dem', altså ved siden af 'de vises ord' (12:11), som יָתֵר מֵהֶמָּה refererer tilbage til. Man skal holde sig til deres vise ord. Det er godt nok, og andet ud over det vil bare medføre et negativt resultat.⁶⁵ Dette er i så fald en stor anerkendelse af de vise og dermed Qohelet. Denne gruppe kan man trygt holde sig til. En tolkning der ofte bindes sammen med, at 12:11 viser, at Gud i sidste ende er ophav for disse ord. Det er dog bedst at oversætte יָתֵר konsistent med 12:9 og se det som en selvstændig strukturmarkør, der indleder noget nyt i 12:8-14.⁶⁶

⁶⁰ Fox 1999: 355

⁶¹ Seow 1997: 387

⁶² St. Jerome 2014: 95–96 fortolker det også sådan, selvom han også gerne vil pointer Gud som ophavsmand.

⁶³ Qohelet pointer selv i 1:18, at smerte og visdom hænger sammen. Dog er Qohelets syn en smule anderledes, for han siger, at smerten er et resultat af visdommen. I 12:11 er smerten midlet, hvormed visdommen opnår et resultat.

⁶⁴ Se kommentaren til same ord i 12:9

⁶⁵ Se Bartholomew 2009: 369 for et eksempel på denne tolkning

⁶⁶ Longman 1998: 281

3.7.2 Fortælleren som vismand

Det nye her ses i et sceneskift, hvor fortælleren går fra en tilbagetrukket position i 12:8-11 til nu at tale direkte til 'min søn' (בְּנֵי). 'Min søn' er et klassisk udtryk i visdomslitteraturen, som man også finder i starten af hvert kapitel i Ordsp 2-7, hvilket skal markere et lærer-elevforhold.⁶⁷ Fortælleren træder altså nu selv ind i visdomstradition, og sætter sig i 12:12-14 ind i rollen, som Qohelet har påtaget sig i resten af bogen. Nemlig at videregive i visdom. Verbet רָחֵם i imperativ nifal markerer så, hvad fortælleren ønsker, at man skal gøre. Nemlig at man skal lade sig advare 'fra dem' (מֵהֶם). Præpositionsforbindelsens antecedent læses som reference til 12:11 'de vises ord', hvilket, som beskrevet tidligere, også inkluderer Qohelets budskab.⁶⁸ Fortælleren vil altså have modtageren til at have noget med i tankerne, når man lytter til de vises ord og dermed også Qohelet. Man skal ikke bare tage dette ind men have med sig en skepsis. Begrundelsen for dette kommer i 12:12b.

3.7.3 Begrundelsens indhold

Begrundelsen for, at man skal lade sig advare, kommer i et parallelt udtryk, hvor der først er et objekt for 'at gøre' (עָשׂוֹת) og så et negativt resultat af dette:

At gøre (handling)

A1) bogruller talrige	(objekt)
B1) er der ikke ende på	(negativt resultat)
A2) studier talrige	(objekt)
B2) er en nedslidning af sig selv	(negativt resultat)

'Bogruller' (סְפָרִים) og 'studier' (וְלִמּוּד) er en betegnelse af vismændenes beskæftigelse.⁶⁹ De producer visdom og undersøgte intents forskellige objekter. Det er ikke i sig selv det, som fortælleren advarer mod at gøre, men det er at overdrive dette arbejde, at gøre disse ting for 'talrigt' (הַרְבֵּה). Dette er et nøgleord for verset. For hvis man overdriver, så vil et negativt resultat medfølge. Derfor bliver man nødt til at være opmærksom på, at bogrullerkriverriget aldrig stopper. Det vil være 'en jagen efter vind' for at bruge Qohelets udtryk om nytteløse foretagender.⁷⁰ Det er en opgave uden ende at få skrevet bogruller nok til at sige, at nu har man nået målet. Der er altid mere. Det uddybes i det parallelle negative resultat. Den, der overdriver disse gøremål, 'slider sit kød' (יִגְעַת בְּשָׁר). Man nedslider sig selv.

Prøver fortælleren her indirekte at pege mod Qohelet? Er Qohelet et eksempel på en person, man skal lade sig advare af? Det er nemlig meget interessant med nøgleordet הַרְבֵּה, for det er præcis det, som fortælleren tilskriver Qohelet i 12:9. Han redigerede 'talrige' (הַרְבֵּה) ordsprog, netop noget fortælleren nu advarer imod at gentage. Et perspektiv på advarslen 'af dem' er altså imod Qohelets person. At man skal passe på ikke at agere som Qohelet. Dette finder man dog også udtrykt af Qohelet selv i starten af hans egen beskrivelse af sit

⁶⁷ Longman 1998: 280

⁶⁸ Longman 1998: 281

⁶⁹ VanGemeren 1997b: 760

⁷⁰ Fox 1999: 46

forskningsprojekt. Hans hjerte har set 'talrig' (הַרְבֵּה) visdom og viden (1:16), men dette hjalp ham ikke til noget positivt resultat (1:17-18).

Ser man på forbindelsen til 12:11, er der også et perspektiv i 12:12, der taler advarende til modtageren af de stikkende vise ord i 12:11. Sønnen er den, der direkte bliver formanet til i 12:12, men han er dermed også den, som kunne blive prikket og stikket til for at gå i den rigtige retning. Når nu sønnen, som ville være modtageren af disse stikkende ord fra de vise, bliver advaret, betyder det, at han ikke skal stræbe efter talrigt at modtage denne rettevisning. Han skal ikke misbruge den visdom, han finder i Qohelet, i den forstand, at han ikke skal overdrive den. Det kan blive for meget, og dermed fører til noget usundt. Modtageren skal være varsom overfor Qohelets vejledende ord. For lytter man overdrevent, vil det påvirke en negativt.

3.7.4 Opsamling

Fortælleren gør altså opmærksom på, at hvis man dykker for meget ned i visdommen, og altså gør som Qohelet, så ender det i nedslidning af en selv. Derfor ønskes der en varsomhed overfor budskabet præsenteret i hoveddelen. Ikke at man skal holde sig fra det, men at man ikke skal overdrive sin fordybelse i den. Man kan også tage det, som Qohelet siger, for langt. En antydning af at Qohelet ikke skal afvises, men samtidig skal han heller ikke tages ukritisk ind.

3.8 Vers 13 - Fortællerens almene konklusion

Når fortælleren nu har forklaret et sundt forhold til at følge visdom og dens lærere og dermed også Qohelet, vil han nu postulere, hvad hans modtager skal konkludere. Fortælleren afslører også her sin vigtigste pointe i en formaning. Nemlig at frygte Gud og holde hans bud, hvilket er et universelt gældende princip.

3.8.1 Konklusionen når alt er hørt

Den indledende konstruktion (סוף דבר הַכֵּל נִשְׁמַע) i 12:13a markerer en konklusion fra fortælleren på det forudgående. Når man har lyttet til Qohelets forskningsprojekt, må man huske at komme frem til noget bestemt. 'Ende' markerer ikke en slutning i forhold til eksistens, men at ordene kommer til sin afslutning, i den forstand at det alt sammen er blevet hørt (הַכֵּל נִשְׁמַע).⁷¹ Dette står i kontrast med 12:12, da det netop her blev sagt, at man aldrig når i mål med at modtage viden. Derfor skal man nok ikke forstå 12:13a bogstaveligt, at man faktisk har hørt hvert enkelt ord. Derimod siger fortælleren, at når man har mødt Qohelets visdom, skal et grundlæggende princip konkluderes, hvilket 12:13b udfolder.⁷²

3.8.2 Fortællerens konklusion

Fortælleren introducerer et fænomen, som også Qohelet selv udtrykker 'frygt Gud' (אַתָּה־תִּירָא־אֶת־הָאֱלֹהִים), men det bindes sammen med noget nyt i forhold til Qohelets tankegange, nemlig at 'holde hans [Guds] bud' (וְאָתָּה־מִצְוֹתַי שְׁמֹר)

⁷¹ LXX gengiver participiet med IMP (ἄκουε), sådan at formning fra 12:12 videreføres ind i 12:13.

⁷² En anden tolkning af 13a er, at formuleringen er en parallel til en typisk frase, man finder i ANE's litteratur, der marker en afslutning af bogen. Dette betyder at det originale skrift slutter her, og en tredje stemme tilføjer sine afsluttende bemærkninger til skriftet se f.eks. Seow 1997: 390 eller Fox 1999: 359. Teksten tvinger dog ikke denne forståelse se f.eks. Bartholomew 2009 : 370

Frygt i forbindelse med Gud forekommer både som nomen og verbum hos Qohelet (3:14, 5:6, 7:18, 8:12-13). Specielt interessant er 5:6, hvor Qohelet bruger samme formulering (תַּיִשָּׁרָה אֶת־לֵבָבְךָ) som i 12:13. I konteksten siger Qohelet, at man må passe på, når man træder frem for Gud. Her skal man være varsom med at ytre sig og dermed kende sin plads (5:1). Soew pointerer, at det er gennemgående for Qohelets forståelse af 'frygt for Gud', at man kender sin begrænsning og plads i universet set i forhold til Gud.⁷³ Den plads gør, at man ikke skal gøre 'ord talrige' (רַב־דְּבָרִים הַרְבֵּה) men i stedet frygte Gud. Samme dynamik findes i 12:12-13. Man skal ikke gøre sin egen præstation talrig men frygte Gud.

Det lyder jo umiddelbart som om, at fortælleren bruger Qohelets egne ord. Siger fortælleren gennem dette, at hvis man skulle opsummere Qohelets budskab, så var Qohelets konklusion, at det vigtigste var at frygte Gud?⁷⁴ Fox har svært ved at se, at dette skulle være pointen. Når Qohelet udtrykker Guds frygt, så er der i højere grad en mere usikkerhed og inkonsistens i overfladen.⁷⁵ Det ser man blandt andet, hvis man dykker ned i Qohelets udtryk om frygt for Gud i 8:12-13. Her siger Qohelet, at der kan være en sammenhæng mellem, at et menneske frygter Gud og at det derfor går godt for det menneske, og at det modsatte gælder det for den uretfærdige, der ikke frygter Gud. Både før og efter udtrykker Qohelet dog, at han har observeret, at mennesker, der handler forkert, ikke nødvendigvis får, hvad de fortjener: "Jeg har også set, at uretfærdige bliver begravet og stedt til hvile, mens de, der har handlet rigtigt, må færdes langt fra det hellige sted og bliver glemt i byen." (8:10 DO92). "der er retfærdige, hvem det går, som om de havde handlet uretfærdigt, og der er uretfærdige, hvem det går, som om de havde handlet retfærdigt." (8:14 DO92). For fortælleren hænger det at frygte Gud stærkt sammen med at holde hans bud. En sammenhæng Qohelet selv ikke sikkert ser.⁷⁶ Når fortælleren binder frygten for Gud sammen med at holde hans bud, så afslører det et anderledes syn på, hvad Guds frygt er. Longman peger på, at den rigtige Guds frygt ifølge fortælleren i langt højere grad handler om at have en ret relation til Gud gennem at ære, respektere og tilbede Gud. Altså ikke bare at kende sin plads, men i stedet have ham som Herre, der rammer den mere normative tone, som findes i resten GT's kanon.⁷⁷

Fortælleren konklusion 'at frygte Gud og holde hans bud' er altså ikke en opsummering af Qohelets eget budskab men en opfordring; når man har lyttet til Qohelet, så må man tage hans visdom med i betragtning men også komme frem til det vigtigste, som Qohelet ikke selv når frem til.

3.8.3 *Det universelle ved konklusion*

Efter at have konkluderet, hvad der er det vigtigste, underbygger fortælleren med to motivationer, der er markeret med konjunktionen (וְ). Den første her i 12:13c (כִּי־יִיָּדַע כָּל־הָאָדָם) og den næste med 12:14. Den elliptiske sætning i 12:13c er udfordrende.⁷⁸ De talmudiske lærere

⁷³ Seow 1997: 174

⁷⁴ Bartholomew 2009: 370 sådan bliver det ellers udlagt her.

⁷⁵ Fox 1977: 103

⁷⁶ Bud (מִצְוָה) og overholdelsen af dem bliver nævnt i 8:5. Her er det i konteksten af en menneskelig konges bud

⁷⁷ Longman 1998: 282

⁷⁸ Se Fox 1999: 362 for diskussionen om hvad den elliptiske frase 'således ethvert menneske' skal fyldes ud med.

finder også konstruktionen svær men tænkte, at det gav udtryk for et grundlæggende princip for mennesket.⁷⁹ Qohelet bruger 'ethvert menneske' (כָּל־הָאָדָם) i 3:13, 5:18, 7:2, og det virker også her til at udtrykke en general situation, som er udgangspunktet for mennesket.

Motivationen er altså, at dette grundprincip er for alle mennesker. Det er dette, der er det vigtigste for et menneske at leve efter. Dette står i kontrast til den partikulære praksis, som fortælleren har beskrevet i 12:9-12. Det er det sekundære i forhold den primære konklusion; 'frygt Gud og hold hans bud'.⁸⁰

3.8.4 Opsamling

Fortælleren konkluderer altså i 12:13 med et grundprincip, som må være det primære for ethvert menneske. Dette er ikke forfatterens udlægning af Qohelets rejse opsummeret i et grundprincip. Fortælleren sætter snarer sin egen vinkel på et tema og en direkte formulering som Qohelet selv bruger i eksempelvis 5:6. Qohelet var inde og skrabe ved kernen, men der må tilføjes en anden vinkel til hans udlægninger. Fortælleren vender sig dermed ikke imod Qohelet og direkte afviser hans budskab. Dette ville også stritte imod det forudgående, hvor fortælleren har anerkendt Qohelet som vis (12:9-10) og en der er værd at lytte til (12:11). Fortælleren gør det, at han sætter vigtigheden af Qohelets budskab ned på en sekundær plads, frem for det, der er primært for et hvert menneske. Konklusion ikke udledt af Qohelet ej heller ikke på trods. Den tillader at man lærer fra Qohelet. Giver lov til at Qohelet taler og blive hørt, så længe det ikke driver en væk fra det virkelige vigtige, men i stedet får en til at drage den rigtige konklusion⁸¹. Nemlig at frygte Gud og holde hans bud.

3.9 Vers 14 – Motivation - Endelig retfærdighed

Den anden motivation for at frygte Gud og dermed holde hans bud handler om, at fortælleren vil forsikre, at der ikke er noget, som vil undgå en endelig retfærdighed.

3.9.1 Sammenligning med 11:9b

Fortælleren bruger her tydeligt en formulering af Qohelet fra 11:9 og fortsætter dermed sin vinkling på Qohelets udtryk ligesom i 12:13.

I understående boks er de strukturmæssige korrespondancer farvet ens.

11:9b (כָּל־הָאָדָם בְּמִשְׁפָּט) (כִּי עַל־כָּל־אֲלֵהָ וּבִיאָהּ הָאֱלֹהִים בְּמִשְׁפָּט)

For alle disse bringer Gud dig til dom

12:14 (כִּי אֵת־כָּל־מַעֲשֵׂהָ הָאֱלֹהִים יָבֵן בְּמִשְׁפָּט עַל־כָּל־נַעֲלָם אִם־טוֹב וְאִם־רָע)

For enhver handling bringer Gud til dom, selv det skjulte, om det er godt eller ondt

⁷⁹ Crenshaw 1988: 192

⁸⁰ Fox 1977: 103

⁸¹ Fox 1977: 103

I en oversættelse er det svært at få det gule til at få samme funktion. I 11:9b bliver det gule, på hvilket grundlag 'dig' bliver ført til dom. I oversættelsen af 12:14 er det mere naturligt, at det gule tages som en uddybning af objektet, som er det lyseblå. DO92 fanger sammenligningen med 11:9b og understreger dette, ved at תִּתְּנֶנּוּ לְכָל־מַעֲשֵׂהָ mister sin originale funktion som objekt i 12:14 til fordel for et tilføjet 'dig'. לְכָל־מַעֲשֵׂהָ bliver så indsat sammen med לְכָל־יְצִלָּם og former det gule led i 12:14

11:9b: [For] Gud vil kræve dig til regnskab for det alt sammen

12:14: For Gud kræver dig til regnskab for enhver handling, alt det skjulte, godt eller ondt.

Når fortælleren i den hebraiske tekst siger, at Gud vil bringe⁸² enhver handling til dom, så er det jo i sidste ende ophavsmanden for handlingerne, der dømmes. Oversættelsen fremmer, hvad fortælleren vil understrege op imod Qohelet udtryk. For 'alle disse ting' i 11:9b referer tilbage til et imperativ om at nyde livet,⁸³ hvor 'enhver handling' står i en kontekst af et imperativ til at frygte Gud og holde hans bud. To forskellige udgangspunkter for den guddommelig dom. Man ser altså igen, at fortælleren bruger Qohelets ord men med et spin, hvor det kommer frem, at Qohelet ikke helt er nået til den rigtige konklusion.

Noget, som DO92 oversættelsen af 12:14 med 'dig' som objekt mister, er, at fortælleren også ønsker at forsikre sin modtager, om noget Qohelet selv virker til at være usikker omkring, nemlig den endelige retfærdighed i alting.⁸⁴ For når der står 'enhver gerning', så taler fortælleren om noget alment, som gælder 'ethvert menneske' (12:13). Fortælleren forsikrer, ved ikke at bruge 'dig' som objekt, at dette er alment gyldigt, og man kan forvente, at også andres gode eller dårlige handlinger bliver retfærdigt dømt, selv alt det som ikke er åbenlyst. Det understreger fortælleren i lyset af Qohelets udtryk. Qohelet siger, at Gud bringer til dom, men han giver ikke nogen sikker vejledning til, hvad den bygger på.⁸⁵ For Qohelet virker Gud til at være et mysterium, som han indikerer, når han kan beskrive Guds 'handling' (מַעֲשֵׂהָ), som noget mennesket ikke kan forstå (3:11, 8:17, 11:5). I 12:13-14 er det klart, at Gud kender enhver handling, og han vil dømme om de er 'gode eller dårlige' (אֲמַרְטוֹב וְאֲמַרְעָ) ifølge hans bud. Visuelt ser man det også i den overstående boks, hvor 11:9b mangler det røde led, som uddyber, hvad i dommen objektet bliver vurderet som. I 12:14 gør fortælleren det klart, at det handler om handlingerne er gode eller dårlige i relationen til formaningen i 12:13.

3.10 Vers 8 igen

Vender vi os så igen til 12:8 efter at have analyseret den efterfølgende kontekst, giver det så en mulighed for at svare på, hvad funktionen af verset er? Umiddelbart så er det ikke nemmere at afgøre spørgsmålet, om fortælleren bruger Qohelets udtryk om at 'alt er הַכֹּל' til at opsummere hele budskabet eller bare indikere temaet i hoveddelen. Måske kan analysen dog kaste lys over, hvordan fortælleren måske indikerer, at udtrykket hos Qohelet skal forstås.

⁸² (בוֹא) i hifil yigtol både i 11:9 og 12:14

⁸³ Seow 1997: 395

⁸⁴ Longman 1998: 283

⁸⁵ Murphy 1992: 126

Qohelets budskab er åndedrag, altså flygtigt og uden substans, hvis dette får lov til at stå alene, hvis man giver lov til at lade det fylde for meget og gør det talrigt, som 12:12 advarer imod. Ender man i 12:8 og kommer ikke videre til fortællerens vigtige konklusion 12:13-14, så må 'alt er הָרֵק' for fortælleren forstås negativt, et paradoks og noget absurd, som ikke fører noget godt med sig. I lyset af fortællerens konklusion, bliver Qohelets gennemgående udtryk anderledes for fortælleren. Så forbliver הָרֵק måske ikke som en udelukkende negativ ting, men et perspektiv der er værd at lytte til, fordi det ikke får det sidste ord. Med fortællerens konklusion i 12:13-14 bliver Qohelets udtryk sat ind i et større perspektiv, hvilket inviterer modtageren til at reflektere over הָרֵק men ikke at konkludere med dette.

3.11 Sammenfatning af eksegesen

Eksegesen med fokus på karakterisering af Qohelet og hans budskab har vist, at fortælleren starter med at fremhæve et gennemgående princip for Qohelet, hvilket fortælleren ikke ønsker skal være det sidste, der bliver hørt (12:8). Fortælleren fortsætter deskriptivt med at anerkende Qohelet som vis, hvilket gør ham til en arbejdsom person, der ønsker at videregive sine resultater, som modtageren kan se i hoveddelen (12:9). Videre bliver spørgsmålet så for fortælleren, om det Qohelet nåede frem til var positivt, hvilket virker til at være tvivlsomt (12:10). 12:9-10 fremviser gode og prisværdige ambitioner, men der mangler et samsvarende resultat, hvilket fortælleren indikerer ved at alludere til Qohelets egen brug af forskellige koncepter så som 'vis' og det 'at søge' og 'at finde'. Qohelets ord kan videre indikeres at gøre ondt, ligesom redskaberne hyrden bruger. Det skal dog ikke være grundlag for en afvisning af Qohelets budskab. Derimod har de faktisk en gavnlige funktion til at styre i den rigtige retning (12:11). Dette får fortælleren til at skifte til en normative rolle, der dog må advare mod ikke at overdrive Qohelets metode og brugen af hans budskab (12:12). Derfor påbyder han sin modtager i læsning af Qohelet at huske på noget, som Qohelet selv har berørt men ikke korrekt har udlagt, nemlig at frygte Gud. Dette knyttes ikke af Qohelet men af fortællerne sammen med at holde Guds bud, hvilket også bliver beskrevet som grundlæggende for enhver (12:13). Dette kan fortælleren, i modsætning til Qohelet, forsikre sin modtager om. Han forsikrer nemlig sin læser i, at retfærdigheden til sidst vil ske fyldest i Guds dom ved at bruge Qohelets egne ord som perspektiv, hvilket er et gennemgående træk for fortælleren i hele afslutningen (12:14).

4 Diskussion

Da nu eksegesen af 12:8-14 er bearbejdet, vil resultaterne her indbringes i en diskussion af de rejste spørgsmål i indledningen. Hvordan ønsker fortælleren at karakterisere Qohelet og hans budskab? Er det nu meningen, at læseren skal stå tilbage med en negativ forståelse af hele hoveddelen, eller lægges der mere op til at have en positiv tilgang til denne del? Umiddelbart har resultaterne både peget på, at der er en anerkendelse men også en kritik.

4.1.1 Positiv og negativ læsning

I eksegesen fremgik det, at på den ene side kan det retfærdiggøres, at Qohelet ifølge fortælleren skal anerkendes og dermed lyttes positivt til. Kigger man på den deskriptive del fra 12:9-11, bliver Qohelet beskrevet som vis, aktiv og han havde gode intentioner. Der bliver tilføjet mange positive ting til Qohelet. Han bliver sat ind i visdomstraditionen (12:11), og hans ord virker

dermed til at få læseren i en positiv retning. Den normative del (12:12-14) læses så som en bekræftelse af, at Qohelet også nåede frem til dette. Anerkendelsen vil nogen måske hæfte sig ved i deres læsning af afslutningen og konkludere, at afslutningen har et positivt forhold til hoveddelen.

I eksegese blev der dog også vist på den anden side, at der nok er mere end bare anerkendelsen ved første øjekast. 12:10 siges det, at Qohelet ikke formåede at udføre de gode intentioner. Fortælleren kan også sætte de umiddelbare positive ting i en kritisk sammenhæng. At gøre noget talrigt er en del af anerkendelsen i 12:9, men bliver vendt til en negativ handling i 12:13. Eksegese pegede også på, at fortælleren alluderer til Qohelets egne måde at bruge forskellige ord og temaer, hvilket trækker den ellers positive beskrivelse i en negativ retning. Kritikken vil nogen måske hæfte sig ved i deres læsning af afslutningen og konkludere, at afslutningen har et negativt forhold til hoveddelen.

4.1.2 Eksegetisk overvejelse

I diskussionen om den positive og negative retning, er det i eksegese og læsning af kommentarstof blevet klart for mig, hvor meget den fortolkningsmæssige retning betyder. Tager man et skridt i den ene retning, følger resten nemt den samme vej. Ser man først en ren positiv anerkendelse i 12:9, så vil resten af de eksegetiske valg også hælde mere til den positive retning og blive selvforstærkende. Så tages 12:10 måske som et udtryk for at Qohelet fandt, hvad han søgte. I 12:11 kan argumenterne blive stærkest for ophavet af de vises ord i den ene hyrde, Gud, og *וַיִּתֵּר מִהֶמְּהָה* i 12:12 læses så som en godkendelse af Qohelets ord, som man ikke skal gå ud over, men man skal holde sig til. Modsat kan det negative også tage modsatte vej.

Jeg finder dog det mest overbevisende ikke at gå i en rent positiv eller negativ retning, men at man ser en indlejret kritik i anerkendelsen hos fortælleren. I hvor høj grad man ser kritikken og dens rolle i afslutningen, afhænger dog af hvilken sammenhæng man ser mellem hoveddel og afslutning. Her har denne eksegese været præget af i høj grad at inkludere Qohelets egne vendinger og ordbrug for at vise, hvordan fortælleren bruger dette til at vinkle sit budskab. Et eksempel på et afkast af denne tilgang blev, at der sættes tvivl ved det umiddelbare positive, at 12:9 kalder Qohelet vis, når Qohelet selv udtrykker sig pessimistisk om denne gruppe. Det kunne diskuteres, hvilken vægtlægning denne tilgang skal have for tolkning af fortællers udtryk, men det har været overbevisende i arbejdet for mig, at fortælleren vinkler sine udtryk med vilje, sådan at de er i et ironisk spil med Qohelets udtryk.

5 Konklusion

Fortælleren får i sin afslutning både karakteriseret Qohelet som et anerkendende eksempel, hvis visdom er godt at lytte til, samtidig med at han også er et udtryk for noget, man skal være varsom overfor. Dette ses især i sammenligningen med fortællers brug og vinkling af Qohelets egne udtryk. Når denne dynamik inddrages, hvad skal man så svare på spørgsmålet, som også indgår i denne opgaves titel? Bliver Qohelet fremvist til afskrækkelse eller visdom? Svaret er ja. Ja Qohelet vises frem som afskrækkelse, og ja Qohelet vises frem som visdom. Derfor er den rigtige løsning nok ikke at fokusere på polerne *negativ* og *positiv*, der igennem opgaven har været det underliggende omdrejningspunkt og kommer til udtryk i 'afskrækkelse eller visdom?'. Det er snarere, hvordan fortælleren bruger denne spænding til at vise, hvad der

er *primært* og *sekundært*. For selvom Qohelet bliver advaret imod, bliver han ikke afvist. Læseren får derimod en manual til at læse ham og hans visdom. Derfor kan man ikke forkaste Qohelet og hans budskab, selvom det til tider kan virke uortodokse og modstridende, siger fortælleren. De må forstås med det rette perspektiv og modtageren må ikke slutte med at tænke 'alt er *הֵקֵל*' (12:8). Det må altid ses i lyset af konklusion om at frygte Gud bundet sammen med at holde hans bud (12:13-14). Dette er det primære perspektiv for fortælleren. Et perspektiv som Qohelet har været inde og skrabe ved, men som fortælleren også indikerer, at han ikke nåede helt frem til.

På den måde bliver Qohelet og hans budskab altså karakteriseret, som noget fortælleren viser frem og ønsker, at man lytter til men med en varsomhed. Qohelet har ret så længe det primære stadig står fast. For at bruge et billede; Det er som om, fortælleren har taget modtageren med hen til en klippeafgrund for at vise en person og et budskab, som er godt og rigtigt at lytte til. I afslutningen afsløres det dog, at det ikke er meningen, at man skal hoppe ned i afgrunden og blive opslugt af Qohelets budskab. Nej lytteren skal nu bevæge sig videre og huske på afgrunden men ikke have den som det primære fokus. Qohelet er en brugbar autoritet. Hans visdom og metode må gerne påvirke, den der lytter til ham, så længe man ikke går ned ad vejen, der overdriver brugen af Qohelet, og at man endnu vigtigere husker, at det primære, at frygte Gud, altid bliver rangeret forud for Qohelets budskab. Sådan karakteriser afslutningen Qohelet og hans budskab, og det er ifølge afslutningen nøglen til at tilgå hoveddelen.

6 Perspektivering

Opgavens resultater peger på vigtigheden af ikke at tilgå Prædikerens Bog som et opslagskatalog, hvor man kan plukke kapitler og vers ud fra deres kontekst for at nå frem til en bestemt læsning. Man må, som henvisningen til Luther i indledningen til denne opgave pointerede, være opmærksom på, hvilket perspektiv læseren bør se budskabet fra, og hvordan budskabet bliver fortalt. Ligesom det måske tydeligere kommer frem i Jobs Bog, hvor flere stemmer, i form af Jobs venner, får lov til at til at udtrykke deres (mis)forståelse af situationen, sådan også med Qohelet i Prædikerens Bog. Qohelets budskab er ikke lig med Prædikerens Bogs budskab, ligesom Jobs venners budskab ikke er lig med Jobs Bogs budskab. Det virker her til at afslutningen ønsker en snæver brug af Qohelet, i den forstand at man ikke kan tage ham som selvstående, men man må have afslutningens perspektiv med. En løsning som ikke bare hiver bogens samlede budskab op på et respektabelt niveau ved at indfører en ortodoks konklusion (12:13-14), sådan som nogle tidlige rabbinere anså det.⁸⁶ Derimod skaber det en dialog, hvor modtageren inviteres til at overveje, hvordan spændingen i de umiddelbare problematiske udsagn af Qohelet kommer til at se ud anden gang, man læser skriftet i sin helhed. Fortælleren virker til at invitere til at overveje og vurdere Qohelets budskab med den hermeneutiske nøgle, hans afslutning giver; Man må se bag ved ordene i lyset af det primære og ikke bare stoppe op for ordenes umiddelbare betydning. Resultaterne af opgaven indikerer altså, at afslutningen er essentiel for, hvordan man skal se på hele værket. Det inviterer til en

⁸⁶ Fox 1999: 1–2

læsemåde af skriftet, som ikke bare stirrer blindt på eventuelle modsætninger, men ser hvordan spændingen mellem hoveddelen og afslutningen kaster lys ind over disse.

7 Litteraturliste

- Bartholomew, C. G. (2009). *Ecclesiastes*. Grand Rapids: Baker Academic. ss. 17-100, 359-373 = 99 sider
- Bolin, T. M. (2017). *Ecclesiastes and the Riddle of Authorship*. New York: Routledge. ss. 1-128 = 129 sider
- Christianson, E. S. (2007). *Ecclesiastes Through the Centuries*. Oxford: BLACKWELL PUBLISHING. ss. 17-84, 247-255 = 87 sider
- Crenshaw, J. L. (1988). *Ecclesiastes: A Commentary*. London SCM Press Ltd. ss. 23-54. 189-192 = 26 sider
- Estes, D. J. (2016). Seeking and Finding in Ecclesiastes and Proverbs. I K. J. Dell & W. Kynes (Red.), *Reading Ecclesiastes Intertextually*. London: Bloomsbury T&T Clark. ss. 118-130 = 13 sider
- Fox, M. V. (1977). Frame-Narrative and Composition in the Book of Qohelet. *Hebrew Union College Annual*, 48, 83–106. Hebrew Union College Press ss. 83-106 = 24

- Fox, M. V. (1999). *A Time to Tear Down and a Time to Build Up: A Rereading of Ecclesiastes*. Grand Rapids: Wipf and Stock Publishers. ss. 1-49, 147-157, 257-282, 332-377 = 133 sider
- Gesenius, W., Kautzsch, E., & Bergsträsser, G. (1985). *Hebräische Grammatik*. Hildesheim: G. Olms. ss. 353-361 = 9 sider
- Kaiser, W. C. (1979). *Ecclesiastes: Total Life*. Chicago: Moody Press. ss. 7-42, 122-125 = 40 sider
- Longman, T. (1998). *The Book of Ecclesiastes*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing. ss. 1-40, 57-86, 192-208, 262-284 = 112 sider
- Longman, T. (2016). Qoheleth as Solomon: “For What can Anyone who comes after the King?” (Ecclesiastes 2:12). I K. J. Dell & W. Kynes (Red.), *Reading Ecclesiastes Intertextually*. London: Bloomsbury T&T Clark. ss. 42-56 = 15 sider
- Luther, M. (1972). *Luther’s Works Vol 15: Notes on Ecclesiastes; Lectures on the Song of Solomon; Treatise on the Last Words of David*. Saint Louis: Concordia. ss. 3-11, 182-188 = 18 sider
- Meek, R. L. (2016). Twentieth- and Twenty-first-century Readings of Hebel (לְקוֹהֵלֶת) in Ecclesiastes. *Currents in Biblical Research*, 14(3). SAGE Publications ss. 279-297 = 19 sider
- Murphy, R. E. (1992). *World Biblical Commentary: Ecclesiastes*. Dallas: Word Books. ss. xix-lxix, 111-130 = 71 sider
- Seow, C. L. (1997). *Ecclesiastes: A New Translation with Introduction and Commentary*. New York: Doubleday. ss. 3-60, 95-117, 158-176, 276-295, 346-396 = 172 sider
- St. Jerome, J. (2014). *Ancient Bible Commentaries in English: Commentary on Ecclesiastes by St. Jerome* (J. Litteral, Red.). Ashland: Litteral’s Christian Library Publications. ss. 94-98 = 5 sider
- VanGemeren, W. (Red.). (1997a). *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis Vol.1*. Cumbria: Paternoster Press. ss. 427-433, 468-472, 720-726, 1005-1006 = 21 sider
- VanGemeren, W. (Red.). (1997b). *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis Vol.2*. Cumbria: Paternoster Press. ss. 231-234, 563-568, 760, 1061-1063 = 14 sider
- VanGemeren, W. (Red.). (1997c). *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis Vol.3*. Cumbria: Paternoster Press. ss. 888-891 = 4 sider
- Weeks, S. (2016). The Inner-Textuality of Qoheleth’s Monologue. I K. J. Dell & W. Kynes (Red.), *Reading Ecclesiastes Intertextually*. London: Bloomsbury T&T Clark. ss. 142-153 = 12 sider
- Wright, J. S. (1991). Ecclesiastes. I F. E. Gaebelin (Red.), *The Expositor’s Bible Commentary: With the New International Version of the Holy Bible. Psalms-Song of Songs*. Grand Rapids: Zondervan. ss.1137-1153+1190-1197 = 25 sider
- Sider i alt: **1048**